

Міністерство освіти і науки України
Харківський державний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди

350-річчю заснування
м. Харкова присвячується

ХАРКІВ — МОЯ МАЛА БАТЬКІВЩИНА

Навчальний посібник

Видання 2-е,
виправлене і доповнене

*За загальною редакцією
академіка АПН І.Ф. Прокопенка*

Харків
«ОВС»
2003

ББК 26.891 (4 УКР)
Х21

Редакційна колегія:

Прокопенко І.Ф. (голова), Гетьманець М.Ф., Євдокимов В.І., Лисиченко Л.А., Лозова В.І., Маслов І.С., Микитюк О.М., Попова Л.Д., Сидоренко О.Л., Троцько Г.В., Шаповалова О.В., Шаповалов Є.М.

*Затверджено вченою радою
Харківського державного педагогічного університету
ім. Г.С. Сковороди*

Харків — моя мала Батьківщина: Навчальний посібник з народознавства / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди / За ред. І. Ф. Прокопенка. — Вид. 2-е, випр. і доп. — Х.: ОВС, 2003. — 544 с.

ISBN 966-7858-33-2.

Посібник присвячений історії та сучасності міста Харкова. У книзі характеризуються особливості природного середовища, історія, населення, економіка, культура, освіта, наука; висвітлюється роль Харкова і Слобожанщини в національному відродженні України, подаються відомості про видатних діячів Харківщини.

Для викладачів українознавства, вчителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією рідного краю.

© І.Ф. Прокопенко, 2003

© Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2003

© О. Зінченко, авторське фото обкладинки, 2003

© ТОВ «ОВС», оформлення, 2003

ISBN 966-7858-33-2

Дорогий друже!

Перед тобою — книга про твою малу Батьківщину, літопис твого рідного краю.

Харківщина — земля особливої долі і особливих людей. За три з половиною століття вона пройшла великий шлях. Віхи цього шляху стали віхами історії і всієї України: харків'яни споконвіку були першопрохідниками, задавали тон розвитку інших регіонів. Завдяки заповзятливості наших предків Харків з невеликої фортеці перетворився на один з найпотужніших у країні центрів торгівлі і ремісництва. Тут відкрився перший університет, прокладено першу залізницю. Серце Слобожанщини стало серцем українського духовного та економічного відродження. Саме Харків став першою столицею України, зміцнивши підвалини сучасного незалежного державотворення.

Харківщина подарувала людству багато постатей зі світовими іменами — філософів, поетів, митців, громадських діячів. Її уславили цілі трудові колективи. Марки харківських підприємств добре відомі далеко за межами нашої держави. Харківські науковці зробили багато проривів у науці і техніці, результатами яких сьогодні користується весь світ.

В історії нашого краю багато героїчних і трагічних сторінок, але ще більше — оптимістичних. Сьогодні ми знов з оптимізмом дивимося у майбутнє. Це майбутнє — за тобою. Тобі належить поставити нову віху у сучасній історії Харківщини.

Пишайся своїм корінням, примножуй надбання своїх предків, і прийдешні покоління пишатимуться тобою.

Голова Харківської обласної
державної адміністрації

 С. Кушнар'ов

Автори

Навчальний посібник підготовлений за загальною редакцією академіка Академії педагогічних наук України І. Ф. Прокопенка. У написанні його брав участь авторський колектив Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди:

I. Історичний нарис — Білоцерківський В.Я., Дьякова О.В., Лисиченко Л.А., Микитюк О.М., Муромцева О.Г., Олійник О.В., Пікалова Т.І., Скачкова В.В., Сорочан Н.В., Філіппова Т.М., Ярешенко А.П.

II. Економіка Харкова. 1. Індустріальний велетень України — Гриньов Б.М., Даниленко В., Маслов І.С., Олійник О.В., Прокопенко І.Ф., Радченко Л.П., Сидельникова І.В. 2. Розвиток торгівлі — Гузенко Г.М., Никифоров О.С., Прокопюк О.М., Слободчук М.С., Шиловцева Н.В., Шкодін І.В.

III. Освіта — Відченко А.Г., Дмитренко Т.А., Золотухіна С.Т., Могилка О.П., Попова Л.Д., Рогова Т.В., Сировацький В.П., Троцько Г.В., Лозова В.І., Якушко Н.М., Євдокимов В.І., Ярмаченко М.Д., Прокопенко А.І., Сидоренко О.Л., Белова Л.О., Андреев М.В.

IV. Наука і науковці. 1. Математика — Гордій Т.О., Зоря В.Д., Проскурня І.П. 2. Фізика — Малець Є.Б. 3. Інформатика — Білусова Л.І., Раков С.А. 4. Біологія — Бойчук Ю.Д., Вовк О.Г., Злотін О.З., Максимова Ю.П., Маркіна Т.Ю., Мухіна О.Ю., Надточій Г.С., Різниченко Л.А., Тимчук Н.Ф., Філатова О.В., Харченко Л.П., Чаплигіна А.Б. 5. Медицина — Петрова З.П., Субота Н.П., Галій А.І. 6. Хімія — Ємельяненко С.М., Мельник Т.В., Святська Т.М., Слюсарська Т.В. 7. Філософія — Єфімець О.П., Прокопенко І.Ф., Радіонова Н.В., Култаєва М.Д. 8. Юридична наука і освіта — Підберезький М.К., Процевський О.І., Процевський В.О. 9. Психологія — Хомуленко Т.Б., Петренко Г.Г., Волкова О.Г., Ільїна Ю.Ю., Микитюк С.О., Ходикіна Ю.Ю. 10. Історія — Білоцерківський В.Я., Плиско Л.М., Губа А.В. 11. Економічна наука — Кадеєва І.В., Шкодін Л.Г. 12. Філологія — Вакуленко С.В., Гетьманець М.Ф., Лисиченко Л.А., Мельників Р., Тимченко І.В., Олексенко О.А., Ушкалов Л.В., Фрізман Л.Г., Сакура С.С., Стаканкова Т.П., Тищенко Т.І. 13. Бібліотеки — Загребельна Л.С., Турко І.Ф.

V. Культура і мистецтво — Білокур С.М., Бугаєць Н.А., Варшавська Е.А., Вихованчук Н.В., Загребельна Л.С., Кравець В.Ф., Кривенко А.В., Кучер Л.І., Лиманська О.В., Матвеева А.О., Підберезький М.К., Худолій О.М., Гогін О.В., Покровська О.Г., Храбан А.О., Стасевська О.А., Цуркаленко І.В.

ХАРКІВ. ВІЗИТНА КАРТКА

Харків — один із найбільших промислових, наукових і культурних центрів України. Продукція харківських підприємств znana далеко за межами нашої держави.

Наше місто є батьківщиною багатьох наукових відкриттів, що мають світове значення. Тут працює Північно-Східний науковий центр Національної Академії наук України. У Харкові діють майже 150 науково-дослідних інститутів, проектних та конструкторських установ.

У Харкові працюють 6 театрів, один із найбільших в Україні цирк, філармонія, 41 клубний заклад, 93 масових бібліотеки.

Харків завжди пишався й пишається своїми спортсменами.

Харків — великий сучасний мегаполіс. До 1934 р. — столиця УРСР. За кількістю населення — друге місто в Україні, великий промисловий, транспортний, науковий, культурний, освітній центр.

Координати міста: = 50° північної широти; ≈ 36° східної довготи.

Територія — 30,6 тис. га.

Населення на 01.01.2001 р. — 1490,2 тис. чол.

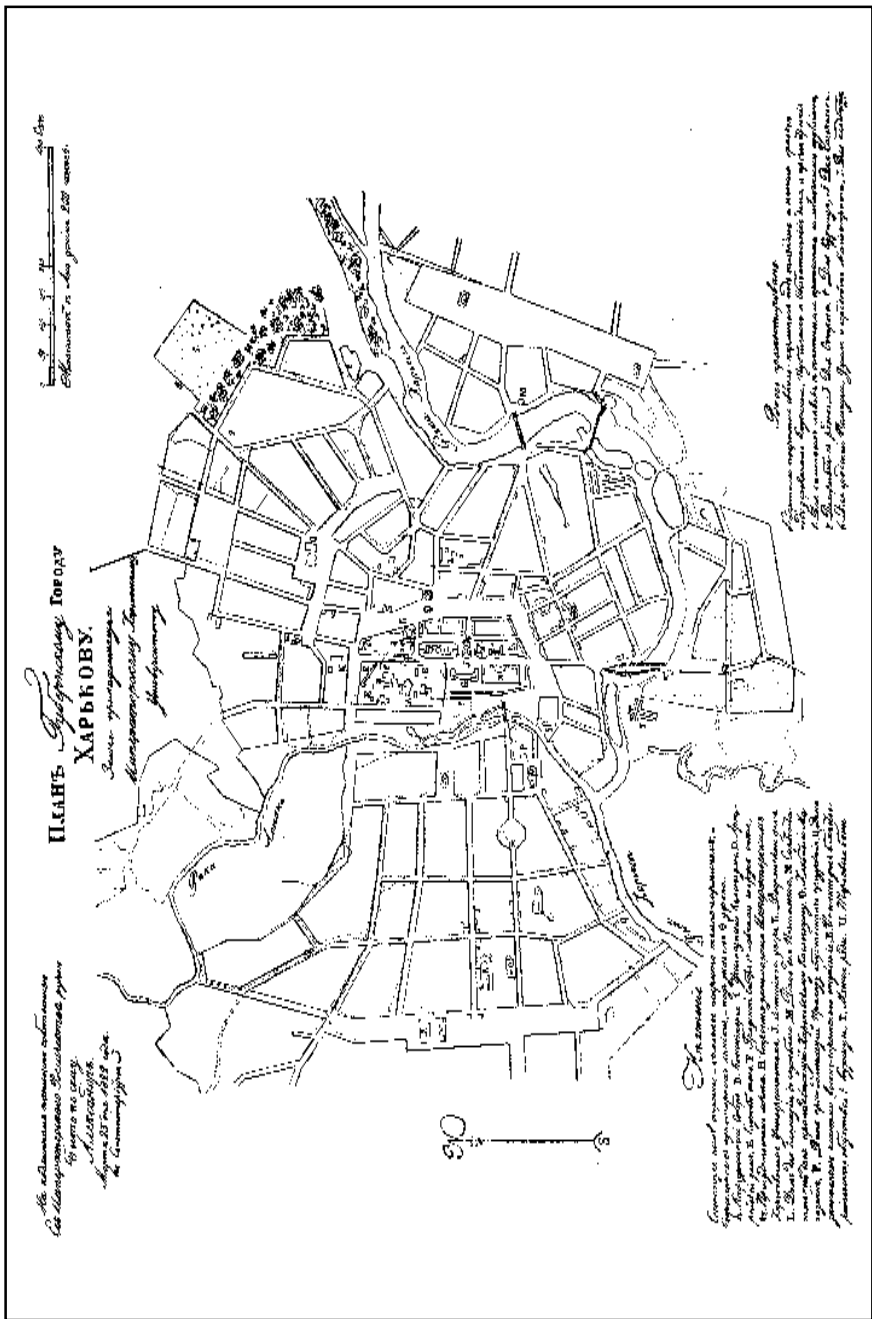
Трудові ресурси на 01.01.2001 р. — 1002,7 тис. чол.

За переписом 1989 р. — 50,4 % — українці, 43,6 % — росіяни.

Територія Харкова поділяється на 9 адміністративних районів: Держинський, Жовтневий, Київський, Комінтернівський, Ленінський, Московський, Орджонікідзевський, Фрунзенський, Червонозаводський.

Місто розташоване при злитті річок Уди, Лопань, Харків, що входять до басейну Сіверського Дінця. Річка Уди — права притока С. Дінця, впадає в нього нижче м. Чугуєва. По Харківській області проходить основна її частина (127 км). Річка Лопань — притока Уд, бере початок у Белгородській обл. і має довжину 93 км. Ліва притока р. Лопань — р. Харків — має довжину 74 км. Обидві річки з'єднуються в центрі міста (неподалік від нового цирку), крім цих річок у межах міста є ще дрібніші, зокрема Немишля і Залютина.

Саме на узвишші вододілу річок Харків і Лопань і був заснований Харків, що одержав свою назву від річки, назва якої згадується

в «Книге Большому Чертежу», складеній у 1627 р., тобто майже за тридцять років до заснування міста.

Територія Харкова міститься на межі Лісостепу й Степу на п'яти пагорбах і в п'ятьох долинах. Така позиція міста зумовлює й певні його кліматичні особливості, що в основному збігаються з параметрами області.

Сучасні уявлення про клімат Харківщини і Харкова базуються на спостереженнях, що проводяться з 1891 року до нашого часу. Головна роль у формуванні клімату належить сонячному промінню та теплу. Найбільша кількість прямої сонячної радіації до Слобідського краю надходить у липні, а найменша — у грудні. На поверхню ґрунту, рослинного покриву за рік надходить до 4250 МДж/м², а річні коливання збігаються із зміною хмарності.

Сонячне сяйво складає в середньому близько 1850 год./р. Хмарних днів на Харківщині до 95 на рік. Середньорічна температура повітря коливається від 6,0 °С на півночі до 7,4 °С на півдні. Найхолодніші місяці року — січень і лютий, найтепліші — липень і серпень.

Особливістю клімату області є посилення континентальності у південному та південно-східному напрямках. Харків міститься в північній частині області.

Іншою кліматичною особливістю Харківщини та Харкова є те, що їх територію перетинає зона високого тиску. Влітку вона майже непомітна і чітко позначена взимку. Ця зона є кордоном розподілу вологих повітряних мас та опадів на території України. На північ від цієї зони розповсюджені циклони, південно-західні та західні вітри, які зумовлюють опади. На південь поширені північні, північно-східні, східні посушливі повітряні маси.

Кліматичною рисою Харківської області та Харкова є також розподіл опадів, який підпорядкований більш меридіанній залежності, ніж широтній. Добре зволожена західна частина області з середньорічною кількістю опадів 568 мм, східна частина сухіша — 475 мм. Найбільш вологими місяцями у всіх районах області є червень і липень, протягом яких випадає 57—73 мм опадів (у західних районах опадів буває на 15—20 мм більше, ніж у східних). Відносно посушливими є рання весна та осінь. Більш рівномірні опади протягом періоду з температурами повітря більш 10 °С бувають у північно-західних і південно-західних районах області.

Сучасний Харків — це велике місто, що існує уже впродовж трьох з половиною століть. Завдяки безперервним археологічним спостереженням, наполегливій роботі кількох поколінь археологів, істориків і краєзнавців ми зараз можемо відновити історію попереднього заселення території нашого міста.

Зміст

I. ХАРКІВ. ВІЗИТНА КАРТКА	5
II. ІСТОРИЧНИЙ НАРИС	9
Найдавніші вулиці та райони міста	32
Населення Харкова	37
Харків і світ. Міжнародні зв'язки нашого міста	46
Харків — центр українського відродження	51
Видатні просвітителі України	60
Філософ-просвітитель Г.С. Сковорода	60
Василь Назарович Каразін (1773—1842)	65
Патріарх українського відродження (Г.Ф. Квітка-Основ'яненко)	67
III. ЕКОНОМІКА ХАРКОВА	69
Роль сучасного промислового комплексу Харкова в економіці України	70
Історичні етапи формування та розвитку індустрії Харкова	71
Галузева структура та сучасний стан промисловості Харкова	76
Напрями і перспективи подальшого розвитку промислового комплексу Харкова	86
Відкрите акціонерне товариство «Турбоатом»	89
З поглядом у майбутнє (Харківський авіаційний завод)	91
У небі XXI століття	94
Науково-технологічний концерн «Інститут монокристалів» НАН України	101
Харківські солодощі знають далеко за межами України	107

Агропромисловий комплекс Харкова та області: крок у нове тисячоліття	109
Розвиток торгівлі	112
Усі шляхи ведуть у Харків	125
Зв'язок	131
IV. ОСВІТА	133
Харківський колегіум — предтеча університету	134
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна	139
Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди	142
Розвиток середньої освіти на Харківщині в XIX ст.	145
Підготовка педагогів у Харкові в XIX ст.	148
Розвиток народної освіти на Харківщині у XX ст.	151
Педагогічні погляди і просвітня діяльність Г.С. Сковороди на Харківщині	154
Просвітницько-педагогічна діяльність Х.Д. Алчевської в Харкові	159
Борис Дмитрович Грінченко	166
С.І. Миропольський і Слобожанщина	170
Науково-виховна діяльність А.С. Макаренка на Харківщині	176
Засновник педагогіки сліпоглухонімих на Україні Іван Опанасович Соколянський	183
«Ми приходимо сюди на милицях, а виходимо на крилах»	187
Сучасна освіта Харківщини у цифрах та фактах	189
Діяльність професорів Харківської науково-педагогічної школи	194
Вищі навчальні заклади Харкова	202
V. НАУКА І НАУКОВЦІ	205
Харківщина — математична	206
Фізичні науки	217

Інформатика	226
Біологія	239
Розвиток ботанічних досліджень на Харківщині	239
Харківська орнітологічна школа	242
Ентомологічні наукові школи	247
Еколого-фауністична наукова школа	248
Розвиток сільськогосподарської ентомології на Харківщині	250
Становлення технічної ентомології на Харківщині	251
Ветеринарна і медична ентомологія	253
Гідробіологічна наукова школа	254
Біоценологічна наукова школа	256
Харківські генетики і селекціонери в галузі рослинництва	257
Заповідні території міста Харкова	260
Музей природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна	261
Ботанічний сад Харківського університету	267
Зоопарк	267
Екологічна ситуація в Харківській області	267
Виникнення, становлення та розвиток медичних наукових шкіл Харкова	271
Наукова патологоанатомічна школа	272
Наукова гістологічна школа	274
Наукова фізіологічна школа	275
Наукова патофізіологічна школа	276
Наукова біохімічна школа	277
Наукова анатомічна школа	278
Наукова терапевтична школа	279
Наукова педіатрична школа	282
Наукова хірургічна школа	283
Наукова ортопедо-травматологічна школа	288

Наукова акушерсько-гінекологічна школа	290
Наукова психоневрологічна школа	293
Наукова гігієнічна школа	297
Наукова мікробіологічна школа	299
Наукова офтальмологічна школа	302
Наукова дермато-венерологічна школа	303
Наукова школа кріобіології та кріомедицини	304
Ендокринологічна наукова школа	310
Рентгенологічна наукова школа	312
Харківський державний медичний університет	314
Хімія	316
Філософія	330
Розвиток філософської думки в Харкові	330
Юридична наука й освіта	339
Психологічна наука	346
Історія	353
Економічна наука	361
Філологічна наука	374
Лінгвістика	374
Літературознавство	390
Сходознавство в Харкові	394
VI. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО	397
Історія літературного життя	398
Начерк харківської поезії XVII—XVIII століть	412
Театр: від Г. Квітки-Основ'яненка до М. Кропивницького	427
Театральний Харків у XX ст.	439
Музика: історія і сучасність	450
Культурні та освітні музичні заклади Харкова	470

Історія утворення гітарної школи в Харкові	487
Танцювальне мистецтво м. Харкова	490
З історії фізичної культури і спорту в Харкові	493
Образотворче мистецтво	499
Архітектура	522
Пам'ятки культури	529
Бібліотеки	529
Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету	532
Скарбниця людської думки	533

Навчальне видання

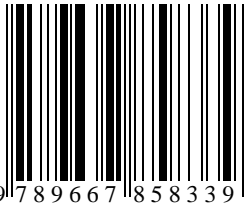
ХАРКІВ — МОЯ МАЛА БАТЬКІВЩИНА

Навчальний посібник з народознавства

За загальною редакцією
академіка АПН України І.Ф. Прокопенка

Відповідальний за випуск *О.М. Худолій*
Комп'ютерна верстка *М.О. Худолій*
За редакцією *авторів*

ISBN 966-7858-33-2

Підписано до друку 17.07.2003. Формат 60×90 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 34. Обл.-вид. арк. 34,412.
Вид. № 03-008. Зам. № 03-656. Тираж 1 000 прим. Ціна договірна.

Видавець «ОВС» ТОВ

Україна, 61003 м. Харків, пл. Конституції, 18, к. 11.

e-mail: ovc@ovc.kharkov.ua; <http://www.ovc.kharkov.ua>

Свідоцтво Держкомінформу України

Серія ДК № 331 від 08.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні «Торнадо»

Харків, вул. Отакара Яроша, 18.